

фраструктури приватної і сумісної з іноземними компаніями власності тощо).

3. Виявлення ознак інформаційно-психологічних операцій (дій, акцій), спрямованих на розв'язання воєнної агресії проти України, на ранній стадії з метою здійснення превентивних заходів.

4. Відсутність координуючого органу з питань організації і ведення інформаційної боротьби на державному рівні.

Основними завданнями такого органу мають бути:

- координація заходів з моніторингу, спрямованого на виявлення ознак ведення інформаційної боротьби проти держави, інформаційних загроз національним інтересам України, а також заходів щодо їх нейтралізації;

- координація зусиль міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань підготовки і ведення інформаційної боротьби щодо забезпечення національних інтересів у політичній, воєнній, економічній, інформаційній та інших сферах національної безпеки;

- планування й організація підготовки і ведення інформаційної боротьби на державному рівні;

- ініціювання та безпосередня участь у розробленні нормативно-правових документів, що регулюють механізми здійснення контролю інформаційного простору країни у загрозовий і воєнний періоди, оперативного підпорядкування об'єктів інформаційної інфраструктури Генеральному штабу;

- організація і проведення міжвідомчих спільних навчань з питань підготовки і ведення інформаційної боротьби на державному рівні.

5. Відсутність координуючого органу для координації заходів інформаційної боротьби на рівні Збройних Сил.

Необхідність цього органу обумовлена тим, що заходи інформаційної боротьби на рівні Збройних Сил мають комплексний характер. До їх проведення залу-

чаються відповідні структурні підрозділи Міністерства оборони та Генерального штабу. Тому на координуючий орган доцільно покласти такі завдання:

- сприяння державним органам у здійсненні заходів інформаційної боротьби в інтересах вирішення завдань національної безпеки;

- вироблення замислу ведення інформаційної боротьби в інтересах воєнної безпеки держави та реалізації функцій Збройних Сил;

- планування й організація підготовки і ведення інформаційної боротьби в Збройних Силах;

- організація і безпосередня участь у створенні нормативно-правового забезпечення підготовки і ведення інформаційної боротьби в Збройних Силах;

- організація взаємодії між структурними підрозділами Міністерства оборони та Генерального штабу, а також з міністерствами і відомствами країни з питань підготовки і ведення інформаційної боротьби;

- участь у створенні механізмів контролю за інформаційним простором держави в особливий період.

Вирішення вищезгаданих проблем сприятиме суттєвому підвищенню рівня інформаційної безпеки держави в цілому та збройних сил зокрема.

1. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави: підруч. / Раденький В.Г., Дузь-Кратченко О.П., Лисицин Е.М., ін. 2-ге вид., доп. і випр. – К.: НУОУ, 2010. – 592 с. 2. Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" від 09.01.2007 № 537-V. 3. Вагапов В.Б., Лисицин Е.М. До проблеми запобігання воєнним конфліктам і стримування їх. – Наука і оборона. – 2004. – №1. – С.12–19. 4. Фомін В.О., Жук С.Я. Інформаційна боротьба в підготовці воєнного конфлікту та запобіганні йому і стримуванні. – Наука і оборона. – 2004. – №4. – с.12–18.

Надійшла до редколегії 30.05.12

УДК 327.8

М.І. Онищук, канд. істор. наук, доц.,
В.П. Лещук

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ ТА В ПІВНІЧНІЙ АФРИЦІ

У статті вивчається роль соціальних мереж в мобілізації протестних настроїв громадян арабських країн Північної Африки та Близького Сходу на початку 2011 року. Розглядаються події революцій в Тунісі і Єгипті, аналізуються основні причини масових протестів та заворушень. Розглядаються заходи, прийняті в деяких країнах для запобігання розвитку аналогічних соціальних протестів.

Ключові слова: соціальні мережі, протестні настрої, Північна Африка, антиурядові демонстрації, акції протесту.

The article is dedicated to the role of social networks in mobilising protest moods of the citizens of Arab countries in North Africa and the Middle East in early 2011. The author analyses the revolutions in Tunisia and Egypt and considers the main reasons for these mass protests. He studies measures taken in some countries in order to prevent such social protests.

Keywords: social networks, protest moods, North Africa, antiauthority demonstration, protest action.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Події, що відбулися на рубежі 2010-2011 рр. в Тунісі, ще зовсім недавно досить стабільній країні прозахідної орієнтації, – так званої "Жасминової революції", що поклала кінець 23-річному періоду правління президента Зін ель-Абідіна Бен Алі, – стали своєрідним детонатором, що підірвали ситуацію в багатьох державах Північної Африки і Близького Сходу.

Багатотисячні антиурядові демонстрації з вимогами радикальних політичних реформ в січні-березні 2011 р. пройшли в Алжирі, Бахреїні, Джібуті, Єгипті, Йорданії, Іраку, Ємені, Лівані, Мавританії, Марокко, Сирії, Судані, Султанаті Оман. Спроби їх проведення мали місце в Кувейті. Громадянська війна розгорілася в Лівії.

Відмінною рисою практично всіх виступів народних мас в країнах Північної Африки та Близького Сходу ста-

ло активне використання учасникам протестів глобальної мережі Інтернет, зокрема, різних соціальних мереж для мобілізації протестних настроїв, координації своїх дій, інформування світової громадськості про події.

Значний інтерес представляє використання опозиційними силами соціальних мереж при поваленні державної влади в Тунісі та Єгипті, а також заходи, вжиті в деяких країнах, в першу чергу в Китаї, для запобігання розвитку аналогічних соціальних протестів.

Викладення основного матеріалу. Фахівцями наголошується, що головні події революції в Тунісі розгорталися одночасно на вулицях міст країни і на Інтернет сторінках: основною відмінною рисою туніської революції стало використання соціальних мереж "Facebook" і "Twitter", де її учасники поширювали новини, за допомогою яких організовували протести, що дозволило

називати зазначену революцію також "цифровою", або "Twitter-революцією". Події в Єгипті яскраво свідчать про те, як соціальні мережі можуть викликати політичні зміни, а також нові способи, з допомогою яких користувачі обминають обмеження доступу до Інтернету [1].

Поштовхом до початку масових виступів в Тунісі послужило публічне самоспалення 17 грудня 2010 р. в Сіді-Бузід випускника університету – вуличного торговця Мохаммеда Буазізі, чії товари були конфісковані владою. Публічне самоспалення ініціювало низку демонстрацій протесту. Мирні демонстрації, на яких люди в якості основних висували вимоги зниження цін і забезпечення роботою, почалися в різних містах Тунісу вже 18 грудня 2010 р.

Саме з цього часу повідомлення про події в країні, з фотографіями і відео, почали з'являтися в соціальній мережі "Facebook", якою користується близько 16% населення Тунісу (найвищий показник серед країн Африки). Необхідно відзначити, що до цього часу в країні були заблоковані такі ресурси, як "YouTube", "Flickr", і тільки "Facebook" залишався єдиною активною онлайн-спільнотою.

У соціальних мережах туніські опозиціонери скликали прихильників на антиурядові акції протесту, ділилися інформацією про протести в інших містах, підказували один одному найбільш безпечні маршрути, обмінювалися відео насильницьких розгонів мітингів і фотографіями побитих демонстрантів. Знімки публікувалися в мережі, залучали до подій в країні увагу світового співтовариства. В умовах ігнорування демонстрацій державними ЗМІ соціальні мережі цілком замінили людям традиційні ЗМІ.

Вже 10 січня в столиці Тунісу відбулася одна з перших мирних демонстрацій, організована за допомогою "Facebook". 13 січня президент країни Бен Алі звернувся до народу з промовою, де обіцяв змінити систему правління, знизити ціни, відкрити повний доступ до всіх ресурсів мережі Інтернет.

Проте до цього часу в мережі "Facebook" вже була спланована наймасштабніша акція протесту – 14 січня в Тунісі зібралася багатотисячна демонстрація.

Особливу увагу звертає на себе той факт, що вже після повалення президента Бен Алі "Facebook" продовжував активно використовуватися громадянами Тунісу, які через цю соціальну мережу закликали співвітчизників йти на вибори, домовлялися про прибирання вулиць, збирали допомогу для бідних регіонів, допомагали в цілому налагоджувати життя країни. Одночасно жителі Тунісу намагалися підтримати ті країни, які вирішили перейняти їх досвід "цифрової революції": викладали в соціальних мережах "Twitter" і "Facebook" інформацію щодо протестів в Єгипті [2].

За попередніми підсумками революції в Тунісі експерти висловлюють думку про те, що вона остаточно підірвала здатність держави контролювати інформаційні потоки всередині країн і між ними, і заявляють, що відтепер соціальні мережі можуть стати надійним захистом для інформаційних свобод і майданчиком для народних рухів [1]. Події в Тунісі викликали протести в багатьох арабських країнах, в т. ч. і в Єгипті, де в результаті майже три тижні тривали масові демонстрації протесту, а 11 лютого 2011 р. Президент Х. Мубарак пішов у відставку. Як і в Тунісі, в ході перших протестів в Єгипті повторились публічні самоспалення. Демонстрації в Єгипті, як відзначають аналітики, носили в основному стихійний характер.

До акцій протесту активно підключилася організація "Брати-мусульмани", яка вийшла з підпілля. Вона задалегідь оголосила про свою участь в майбутніх заво-

рушеннях і розповсюдила в "Facebook" спеціальну картинку-банер: "Я, член" Братів-мусульман", буду брати участь у демонстраціях 25 січня".

В ході протестних акцій сформувалися і посилилися нові єгипетські молодіжні рухи, які висувують загально-демократичні гасла, – "Двадцять п'яте січня" і "Шосте квітня". Напередодні заворушень 25 січня рух "Шосте квітня" через свою групу в "Facebook", що нараховував близько 87 тис. учасників, закликав єгиптян вийти на вулиці з вимогами політичних реформ і зміни влади.

Одним з головних організаторів масових виступів опозиції в Каїрі став менеджер компанії "Google" Ваїль Генемо. Він створив у соціальній мережі "Facebook" групу, що закликала до повалення влади, щоденно аудиторія якої в дні протестів перевищувала 400 тис. чоловік. Вважається, що безпосереднім сигналом до єгипетської революції стало повідомлення, опубліковане В. Генемом в мережі "Twitter": "Моліться за Єгипет. Схоже, завтра уряд планує почати бойові дії проти народу. Ми всі готові вмерти 25 січня" [3].

Як відомо, Єгипет відноситься до держав з найбільш розвинутою телекомунікаційною інфраструктурою на Африканському континенті. 25 січня влада Єгипту закрила доступ до сервісу мікроблогів "Twitter", соціальної мережі "Facebook" і поштового сервісу "Google Mail". Вона побоювалась того, що єгиптяни використовують їх в інтересах повалення влади, як це сталося в Тунісі. Однак це не змогло запобігти використанню глобальної мережі учасниками протестів: вони продовжували користуватися мікроблогами через мобільні додатки, SMS-повідомлення та мережеві "дзеркала".

Характерно, що 27 січня президент США Б. Обама і держсекретар США Х. Клінтон зажадали від Х. Мубарака не перешкоджати опозиційним демонстраціям і розблокувати єгиптянам доступ до соціальних мереж, через які ці демонстрації координуються. [4] У ніч на 28 січня Інтернет в Єгипті був практично відключений. Коли доступ до Інтернету з Єгипту був відключений повністю, такі повідомлення почали поширювати єгиптяни, що проживають за кордоном і користувачі інших арабських соціальних мереж, що підтримували учасників протестів.

Здатність вільно володіти технічними засобами та Інтернетом дозволила єгипетській молоді не лише мобілізувати протести і поширювати інформацію всередині країни і по всьому світу, а й поставити уряд і особливо армію Єгипту в ситуацію, коли вони "відчули на собі пильні погляди мільйонів очей зі всього світу", що, зрештою, примусило владу до більш обережного поводження з народом і запобігло масове насильство [3; 5].

Сьогодні експерти ще не дійшли єдиної думки стосовно того, яку роль відіграли соціальні мережі під час протестів у Єгипті – каталізатора або стримуючого фактора. Не просто сьогодні також чітко визначити, чого ж домоглася єгипетська влада, відключивши Інтернет і мобільний зв'язок у країні, – зміцнили або, навпаки, послабили державну безпеку. Безперечним однак є те, що соціальні мережі зіграли ключову роль у подіях, що розгорнулися у цей період в Єгипті, а також те, що державна влада і опозиційні сили не тільки в Єгипті, але й на всьому Близькому Сході активно використовують соціальні мережі для організації масових виступів люде [6].

Глибинні причини соціальних протестів на півночі Африки та Близькому Сході мають як внутрішній, так і зовнішній характер, обумовлені конкретною соціально-економічною, політичною, релігійною ситуацією в цих країнах, специфікою їхнього історичного розвитку.

Фахівцями наголошується, що основним фактором внутрішнього вибуху протесту в багатьох арабських

країнах стало загострення соціально-економічних проблем на тлі зростання корупції та протекціонізму.

Радикалізацію молоді аналітики багато в чому пов'язують і з впливом такого фактора сучасної цивілізації, як розвиток інформаційних технологій. Саме соціальні мережі Інтернету дозволили молодим представникам інтелекції згуртуватися і сформулювати свої вимоги [7].

Аналізуючи події, що відбулися в Тунісі та Єгипті, фахівці відзначають також наявність ознак реалізації американської концепції "керованого хаосу". Примітний факт: незадовго до початку масових протестів в арабських країнах з документів, оприлюднених сайтом "WikiLeaks", з'ясувалося, що в останні роки влада США, офіційно підтримуючи режим Х. Мубарака, потай готували кадри для місцевої "кольорової революції" в особі молодіжного руху "Шосте квітня".

Важливо й те, що останнім часом Держдепартамент США робить акцент на просування принципу свободи доступу до Інтернету як одного з невід'ємних прав людини: розроблена і впроваджується в життя так звана програма сприяння свободі Інтернету в світі, на цілі якої виділено близько 30 млн доларів [7].

Події в Тунісі і Єгипті, а трохи пізніше і в Лівії не тільки викликали значний міжнародний резонанс, а й змусили керівництво багатьох держав вжити термінових заходів для попередження соціальних вибухів у своїх країнах.

Значний інтерес представляють дії влади Китаю, де опозиція також робила спроби розпалити протестні настрої за близькосхідним сценарієм.

Відомо, що заклики вийти 20 лютого 2011 р. на вулиці Пекіна та інших великих міст країни з вимогами закликати правлячу Комуністичну партію Китаю до відповіді "за корупцію, бідність та порушення прав людини" з'явилися на сайті "boxun.com", який представляє собою ресурс на китайській мові, що об'єднує в основному емігрантів з КНР, сервер якого розміщений в США. Активісти намагалися поширювати заклики прийти на демонстрації і через "Twitter" і "Facebook" [8, с. 53].

Влада КНР, стурбована формуванням в китайському сегменті глобальної мережі Інтернет груп, аналогічних опозиційним інтернет-співтовариствам в Тунісі та Єгипті, а також можливістю початку в Китаї хвилювань за моделлю революції на Близькому Сході, значно обмежила потік інформації про події в Єгипті [9].

Попередній аналіз контрзаходів китайського керівництва свідчить про те, що на початку 2011 р. відповідним чином була організована робота друкованих та електронних ЗМІ, висвітлення египетських подій в яких значно ретушувалося. Газети тільки передруковували повідомлення державного інформаційного агентства "Сінхуа", в якому не було жодних міркувань про причини масових протестів, а містилися лише заклики до припинення заворушень. В цей період здійснювалися контрпропагандистські заходи, в т. ч. за участю патріотично налаштованих інтернет-користувачів. Китайська влада максимально блокувала обговорення подій, що відбувалися в Єгипті на різних інтернет-ресурсах: 20 лютого на китайському сервісі мікроблогів "Weibo" – найбільшому материковому аналогу "Twitter" ("Twitter" в КНР заборонено з 2009 р.) перестав працювати пошук за ключовими словами "Єгипет", "Туніс", "жасмин". Цензорами усувалися практично всі коментарі про події в Єгипті (зокрема, на сервісі "sina.com" і популярному аналогу "Twitter" – сайті "fanfou.com.cn");

Разом з тим фахівцями наголошується, що обговорення теми египетських подій на китайських інтернет-ресурсах повністю закрити не вдалося. Недоробки китайських спецслужб цілком закономірні – незважаючи на те, що Китай зміг створити найпотужнішу у світі систему фільтрації Інтернету, контролювати потоки інформації владі КНР все-таки досить складно: у 2010 р. число інтернет-користувачів в цій країні перевищило 457 млн. чоловік, у т. ч. кількість користувачів мікроблогів, більшість з яких вимагають реєстрації під реальним ім'ям, склало близько 100 млн. чоловік [10].

Заклучна частина. Підбивати підсумки і робити остаточні висновки про роль соціальних мереж в мобілізації протестних настроїв на Близькому Сході і в Північній Африці в січні-березні 2011 р. в даний час передчасно. Проте сьогодні вже можна узагальнити наступне:

по-перше – не піддається сумніву той факт, що в ході розглянутих подій найбільш активною протестною силою виступила саме консолідована через спілкування в соціальних мережах арабська молодь [11].

По-друге, незважаючи на стихійний в цілому характер масових протестів, в розвитку подій на Близькому Сході і в Північній Африці в січні-березні 2011 р. визначну роль зіграла багаторічна діяльність Державного департаменту США щодо здійснення так званих "Демократичних перетворень" в державах регіону [12].

По-третє – можна впевнено стверджувати, що роль соціальних мереж в організації революцій в арабських країнах сьогодні в цілому значно перебільшена. Аналіз подій у Тунісі та Єгипті свідчить про те, що соціальні мережі є все-таки не стільки причиною революцій, що відбулися, скільки новим, сучасним інструментом, який використовується в інтересах активізації протестних настроїв, координації дій їх учасників, а також інформування міжнародної громадськості про події.

У будь-якому разі, масові протести в січні-березні 2011 р. у арабських країнах заявили про появу нового засобу і способу маніпулювання свідомістю людей – шляхом залучення освіченого населення до соціальних віртуальних мереж, і показали, як можна, перебуваючи далеко від епіцентру подій, мобілізувати громадян на протестні дії.

1. Роль социальных сетей в египетских беспорядках. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/analytics/20110201/329144526.html>.
2. Дергачев, В. Геополитика мировой кибервойны /В. Дергачев // Вестник аналитики. 2011. № 1. – С. 23–32. 3. Белянинов, К. Демократия нашлась в Google/К. Белянинов, А. Габуев // Коммерсантъ. – № 22 (4563). – 2011. – 9 февраля. 4. Мальцев, В. Проповедь зовет на баррикады/В. Мальцев // Независимая газета. – 2011. – 2 февраля. 5. Роль социальных сетей в мобилизации протестных настроений на ближнем Востоке и в северной Африке в январе-марте 2011 года.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mod.mil.by/iavb/2011n1/9.pdf>. 6. Morozov, E. Smart Dictators Don't Quash the Internet/ E. Morozov//The Wall Street Journal. – 2011. – February 19. 7. Гаврилечко, Ю. "Дни гнева" – сетевые революции нового типа/Ю. Гаврилечко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rodon.org/politi-110330105644>. – Дата доступа: 31.03.2011. 8. Савкин Н. "Великая арабская демократическая революция"/Н. Савкин//Вестник аналитики. – 2011. – № 1. – С. 51–53. 9. Быстров, А. А. Тунис: о реальных причинах "жасминовой революции" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/13-03-11.htm>. 10. Печуров, С. Л. Арабский Восток: технология управляемого хаоса в действии/С. Л. Печуров // Независимое военное обозрение. 11. Цветкова, Н. Американский фактор в арабских революциях: мобилизация протеста через публичную дипломатию и социальные сети. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://meast.ru/article/amerikanskii-faktor-v-arabskikh-revolutsiyakh-mobilizatsiya-protesta-cherez-publichnyu-dip>. 12. Цветкова, Н. Американский фактор в арабских революциях: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://meast.ru/article/amerikanskii-faktor-v-arabskikh-revolutsiyakh-mobilizatsiya-protesta-cherez-publichnyu-dip>

Надійшла до редколегії 30.05.12